

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ

СИНЕГУБОВ Олег Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 34.053.6 (477)(045)

В даній статтє исследується содержание правомочностей личного неимущественного права ребенка на свободу и права на личную неприкосновенность, а также характерные особенности их осуществления несовершеннолетним лицом.

Ключові слова: *особисті немайнові права, діти, свобода, недоторканність.*

З розвитком демократії в Україні, в процесі гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу питання підвищення ролі особистості й усвідомлення нею своїх прав набуває вагомого значення. Відповідно, проблема здійснення прав дитини в Україні полягає не тільки в тому, що національне законодавство не в усьому відповідає положенням і принципам Конвенції про права дитини, але й в тому, що держава не завжди забезпечує виконання встановлених законодавством норм. Це, зокрема, стосується забезпечення здійснення права неповнолітньої особи на свободу та особисту недоторканність, які є особистими немайновими правами, що забезпечують її природне існування.

Метою зазначеної статті є дослідження особливостей здійснення неповнолітньою особою права на свободу та права на особисту недоторканність, а також здійснити аналіз їх правомочностей.

Так, поряд із правом на життя та здоров'я дитини, а також безпечного для неї довкілля, закріплено й право неповно-

літньої особи на свободу та право на особисту недоторканність, що свідчить про абсолютний характер даних прав та суттєве їх значення в системі особистих немайнових прав дитини, що забезпечують її природне існування.

Загальна Декларація прав людини [1] у ст. 3 проголошує: «Кожна людина має право на життя, на свободу та особисту недоторканність». Зазначене положення знайшло своє подальше втілення в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [2]. Конституція України [3] також у ст. 29 закріплює право кожної людини на свободу та особисту недоторканність, а ст. 10 ЗУ «Про охорону дитинства»[4] гарантує кожній дитині право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності.

Зрештою, зміст права на свободу та особисту недоторканність розкрито в ст. 288 Цивільного кодексу України [5], де зазначено, що фізична особа має право на свободу, яка проявляється в забороні будь-яких форм фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу. Натомість ст. 289 Цивільного кодексу України визначає право фізичної особи на особисту недоторканність через неможливість піддавати фізичну особу катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню.

За загальним правилом, право на свободу та право на особисту недоторканність не є відокремленим одне від одного, так як традиційно право на особисту недоторканність розглядається як юридично забезпечена можливість громадянина без перешкод розпоряджатися собою на свій власний розсуд і припиняти будь-які протиправні дії, які обмежують особисту свободу [6, с. 56].

Проте, на думку Л.О. Красавчикової, з якою ми солідарні, право на особисту свободу, хоча і є тісно пов'язаним з правом на особисту недоторканність, але не зводиться до нього. Так як право на свободу означає відповідну міру можливої та юридично дозволеної поведінки громадянина розпоряджатися собою, своїми вчинками та часом. А право особи на особисту недоторканність в об'єктивному розумінні – це сукупність цивільно-правових норм, які передбачають неприпустимість будь-якого посягання на особистість з боку будь-кого, за винятком випадків, передбачених законом [7, с. 30].

Враховуючи, що діти – це найбільш уразлива категорія населення, яка легко піддається фізичному та психічному впливу, є необхідним розгляд «свободи» як об'єкта зазначеного особистого немайнового права дитини у двох аспектах: фізичному та психологічному. Так як повноцінний розвиток неповнолітньої особи відбувається за наявності низки факторів як сукупності форм і способів життєдіяльності особистості дитини, яка базується на моральних нормах, цінностях і практичних діях, спрямованих на зміцнення фізичних можливостей організму (його поетапний віковий розвиток).

Так, під фізичною свободою (зовнішньою) розуміється можливість належати собі у конкретному світі, рухатися, переміщуватися у просторі [8, с. 264]. Жити, існувати без залежності від кого-небудь, мати можливість поводитися на власний розсуд, просто та невимушено. Також можливість діяти без перешкод і заборон у будь-якій сфері та не перебувати під арештом, у неволі чи бути ув'язненим, крім випадків, передбачених законом [9, с. 98].

Під психологічною свободою розуміється, на нашу думку її філософська категорія, здатність людини до активної діяльності

згідно зі своїми намірами, бажаннями й інтересами, у ході якої вона добивається поставленої перед собою мети. Практична реалізація психологічної (внутрішньої) свободи особистості здійснюється завдяки об'єктивній можливості або зовнішній свободі для такої діяльності [10, с. 329].

Саме тому ч.2 ст. 288 Цивільного кодексу України [5] накладає заборону на будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу.

З цього приводу В.Л. Слесарьов правомірно відзначає, що змістом права на особисту свободу є право уповноваженої особи вимагати від оточуючих її осіб (у тому числі державних органів) утримуватися від будь-яких дій, що обмежують її у визначенні нею своєї поведінки в індивідуальній життєдіяльності на свій розсуд, крім випадків, визначених законом [11, с. 131].

Відповідно, є доречною й позиція І.Л. Петрухіна, який відзначає, що юридична свобода – це визначена правовими нормами дозволеність соціально схвальної поведінки, яка доповнюється приписами про належну поведінку та правовими заборонами [12, с. 9].

Право на свободу гарантується дитині з моменту її народження. Проте обсяг та зміст особистої свободи малюка, малолітнього та неповнолітнього не рівнозначний, оскільки обумовлений різницею їх психологічних та фізичних якостей. Відповідно й види свободи залежні від віку (свобода укладення шлюбу, вибору медичного закладу та лікаря, переміщення у просторі) та особистих якостей (свобода особистого життя, творчості) неповнолітньої особи.

Свобода є елементом цивільної правоздатності, через яку абстрактна можливість діяти переводиться в категорію суб'єктивних прав дитини, через що саме наявність фізичної свободи дає змогу неповнолітній особі бути учасником суспільних відносин у повному обсязі. Якщо ж в результаті примусу обмежується фізична свобода дитини, то автоматично обмежується й її психологічна свобода, так як подавля-

ється бажання діяти на власний розсуд, наприклад переміститися у просторі.

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що зміст права на свободу дитини як особистого немайнового права складають повноваження діяти на власний розсуд у межах, передбачених законом та не бути позбавленою волі без передбачених законом підстав, що свідчить про особисте здійснення дитиною права на свободу, яке містить ряд обмежень: по-перше, встановлених законодавством різних галузей: цивільного, кримінального, адміністративного, норми яких носять охоронний та заборонний характер на вчинення певних дій (наприклад, у ст. 313 ЦК України встановлено особливі правила доступу на окремі території, якщо цього потребують інтереси державної безпеки, охорони громадського порядку, життя та здоров'я людей. Порушення особою цих правил тягне настання адміністративної чи кримінальної відповідальності, зокрема накладення арешту). По-друге, переважна більшість обмежень свободи неповнолітньої особи спричинена її батьками чи особами, що їх заміняють, які вчиняють певні дії у виховних цілях з метою захисту дитини та збереження її життя та здоров'я.

У цьому контексті погоджуємося з думкою С.Н. Братуся, який відзначає, що здійснення дозволених дій в усіх випадках можливе лише при забезпеченні сприяння або утримання від дій інших осіб. Те, що дозволено, те і юридично забезпечено [13, с. 30-33]. Тобто, застосовуючи таке твердження в контексті неповнолітніх осіб, можна стверджувати, що батьки як сприяють здійсненню дитиною права на свободу, так і обмежують його. Наприклад, право на вільне пересування по країні має дитина, яка досягла 16 років, натомість, малолітня особа має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

Проте, не слід відносити безпідставні вимоги дитини – «капризи» чи примхи, що викликані перехідним віковим періодом чи юнацьким максималізмом до досягнення світу, які присікаються батьками, до обмеження здійснення дитиною її права на свободу.

Так як останні діють в межах, визначених і дозволених законом.

Разом із тим, часті випадки ухилення від обов'язків і зловживання правами щодо виховання, утримання і нормального розвитку дітей, а також у зв'язку з фактами жорстокого поводження з неповнолітніми, значну стурбованість викликають питання їх особистої недоторканності, яка все частіше порушується під час їх «виховного процесу» та є предметом міжнародних обговорень. Так як за останній час значно зросла кількість випадків торгівлі дітьми, дитячої проституції, зайнятості неповнолітніх осіб у порнографічній сфері тощо.

Оскільки діти, відповідно до Конвенції ООН «Про права дитини» [14], визнаються особливим об'єктом захисту та турботи, то на окреме правове регулювання заслуговує і право дитини на особисту недоторканність, під якою І.Є. Фабер розуміє суб'єктивне право громадянина, яке складається з багатьох правомочностей, що забезпечують фізичну (тілесну) та моральну недоторканність людини, свободу її самовизначення [15, с. 87]. Ю.А. Олійник визначає конституційне право на особисту недоторканність як особисте суб'єктивне право українських громадян, яке гарантує їх свободу від протиправних посягань на життя, здоров'я, індивідуальну безпеку з боку кого б то не було, не допускає незаконних і безпідставних дій посадових осіб державних органів та громадських організацій щодо особистої недоторканності при виконанні ними своїх обов'язків і надає можливість відновлення порушеного права [16, с. 12].

Слушною видається думка Л.В. Красицької, що право на особисту недоторканність слід розглядати як особисте немайнове право, зміст якого складає заборона посягання на людину взагалі незалежно від форми впливу, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством або коли можливість посягання впливає із обставин і здійснюється в інтересах самої особи. При цьому, вчена відзначає, що всі ці випадки повинні мати як виховне, так і превентивне значення [9, с. 118-119].

Таким чином, недоторканність дитини можна визначити як забезпечення всіх

виявів свободи за умови її правомірної поведінки. Відповідно, під правом дитини на особисту недоторканність розуміється суб'єктивне право неповнолітньої особи, що забезпечує її фізичну (тілесну), психологічну та статеву недоторканність та гарантує захист від будь-яких жорстоких або таких, що принижують її гідність, поведень чи покарань, що посягають на її життя, здоров'я та свободу.

Разом із тим, право на особисту недоторканність дитини можна розглядати в об'єктивному та суб'єктивному значенні. Право на особисту недоторканність в об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються з приводу забезпечення й охорони від посягання будь-кого на фізичну (тілесну), статеву і психологічну недоторканність дитини. Право на особисту недоторканність у суб'єктивному значенні – це особисте немайнове право дитини на фізичну, статеву та психологічну недоторканність [9, с. 137]. Як наслідок, об'єктом права неповнолітньої особи на особисту недоторканність є фізична, статеві і психічна недоторканність.

З цього приводу заслуговує на увагу твердження М. Хавронюка, що право на особисту недоторканність – це право особи на захищеність від будь-якого посягання з боку будь-кого і охоплює право на тілесну, статеву і психологічну недоторканність. Відповідно, під тілесною недоторканністю, автор передбачає, що особі без її згоди не можна заподіювати тілесні ушкодження, застосовувати тортури і мордування, наносити удари, побої, іншим способом завдавати фізичного болю та застосовувати силу, заражати венеричними та іншими інфекційними захворюваннями, вводити в її організм наркотичні, психотропні, речовини, лікарські та інші засоби, що викликають одурманювання. Тілесна недоторканність також передбачає щодо особи заборону застосовувати, за загальним правилом без її згоди, медичні методи діагностики, профілактики, лікування, стерилізації, штучного переривання вагітності, проводити медико-біологічні експерименти, примусово брати донорську кров, органи та інші анатомічні

матеріали. Статеві недоторканність – це захищеність особи, яка досягла статевої зрілості, від посягання на її право самостійно вирішувати питання про своє статеве життя, а також захищеність особи, яка не досягла статевої зрілості, від статевого зносин, а особи, яка не досягла 16 річного віку, – від розпусних дій. Психологічна недоторканність передбачає захищеність особи від погроз на її адресу, залякування, шантажу та інших способів придушення її волі [17, с. 30].

Л.В. Красицька теж невід'ємним правом на особисту недоторканність визнає право на психічну недоторканність людини, що передбачає можливість збереження душевного здоров'я і захисту від протиправного впливу на душевну організацію людини [9, с. 134].

Отже, недоторканність дитини – це якість, яка не віддільна від її особистості та включає в себе фізичний та душевний стан неповнолітньої особи, які в обов'язковому порядку повинні бути збалансованими. Більше того, посягаючи на фізичну недоторканність дитини, автоматично зачіпається й інша складова недоторканності – психологічна. Так як внутрішній світ неповнолітньої особи є крихким і дуже вразливим до навколишніх подразників, під дією яких вона опиняється. А при посяганні на статеву недоторканність взагалі страждає кожна складова дитячого організму, який «апріорі» не повинен бути підданий таким протиправним діям.

Так, фізична (тілесна) недоторканність дитини представляє заборону умисного нанесення неповнолітній особі ударів, тілесних ушкоджень, тортур і мордувань, а також інше застосування фізичної сили та завдання фізичного болю іншим способом, у тому числі шляхом введення в її організм наркотичних, психотропних речовин, лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання.

Психологічна недоторканність дитини передбачає заборону діяти на психіку неповнолітньої особи шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, шантажу, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездат-

ність захистити себе, а також застосовувати інші способи придушення волі дитини, які завдають шкоди її психічному здоров'ю.

Статева недоторканність дитини передбачає заборону вчинення дій будь-якого насильницького сексуального характеру по відношенню до неповнолітньої особи, зокрема передбачає захищеність особи, яка не досягла статевої зрілості, від статевих зносин, а особи, яка не досягла 16 річного віку, – від розпусних дій.

Таким чином, право на особисту недоторканність (фізичну, психологічну, статеву) передбачає право на захист від протиправних посягань на тілесну цілісність організму дитини, право вільно розпоряджатися своїм тілом, а також право на захист від протиправних посягань та збереження душевного здоров'я дитини.

Отже, право на особисту недоторканність неповнолітньої особи передбачає сукупність правомочностей із забезпечення фізичного та психологічного благополуччя дитини та можливість вимагати компенсації завданої шкоди у разі порушення цього права.

Як наслідок, ст. 52 Конституції України [3] передбачає заборону будь-якого насильства над дитиною та її експлуатацію. Так, відповідно до ч.3 ст. 289 Цивільного кодексу України [5], фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається та карається відповідно до закону.

Отже, здійснення неповнолітньою особою права на особисту недоторканність носить охоронний характер та реалізується через відповідні уповноваженні органи державної влади, батьків та міжнародні установи. Зокрема, ст. 19 Конвенції ООН «Про права дитини» [14] регламентує, що держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої ін-

шої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи включають різні форми запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури. Цьому ж міжнародному акту відповідають положення Сімейного кодексу України (ст.ст. 7, 150,164,170 та ін.) [18].

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що особисті немайнові права, які забезпечують природне існування неповнолітньої особи, є абсолютними, суттєвою рисою яких є те, що вони існують доти, доки існує сама особистість – дитина як суб'єкт зазначених відносин. Тому біологічні права дитини спрямовані на захист її життєзабезпечувальних інтересів, для вираження, реалізації та захисту яких служить право. Відтак, право дитини на свободу, яке є фундаментальною аксіомою всіх інших прав, складає повноваження діяти на власний розсуд у межах, визначених законом і заборонаю позбавлення волі, крім випадків, передбачених ним. У свою чергу, право на особисту недоторканність (фізичну, психологічну, статеву) здійснюється шляхом вільного розпорядження своїм тілом, що включає в себе захист від протиправних посягань на тілесну цілісність організму дитини та її душевне здоров'я.

Література:

1. Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948 р. / Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – С. 89.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. / Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270.
3. Конституція України // Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР/ Офіційний вісник України. – 2010. – № 72. – С. 15.
4. Про охорону дитинства // Закон України від 26.04.2001 № 2402-III/ Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 4.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. № 40-44. – Ст. 356.

АНОТАЦІЯ

У даній статті досліджуються зміст правомочностей особистого немайнового права дитини на свободу та права на особисту недоторканість, а також характерні особливості їх здійснення неповнолітньою особою.

SUMMARY

This article examines the contents of the powers of the moral rights of the child to freedom and the right to security of person and the characteristics of their implementation in minor.

6. Гражданское право Украины: Учебн. для вузов системы МВД Украины: В 2 ч. / Под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. – Харьков: Основа, 1996. – 440 с., С. 191.

7. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации Автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.03. – Екатеринбург: Уральская государственная юридическая академия, 1994. – 43 с.

8. Цивільне право України : Підручник : У 2-х кн. / О. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.

9. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян: Монографія. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 164 с.

10. Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф.В. Константинов – Т. 4. – М.: Сов. энцикл., 1967. – 432 с.

11. Слесарев В.А. Объект и результат гражданского правонарушения. – Томск: Изд-во ТГУ, 1980. – 167 с.

12. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение: Общая концепция. Неприкосновенность личности / И.Л. Петрухин. – М.: Наука, 1985. – 239 с.

13. Братусь С.Н. Соотношение гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав // Советское государство и право. – 1949. – № 8. – С. 30-37.

14. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 / Зібрання чинних міжнародних договорів України 1990 р., № 1, стор. 205.

15. Фабер И.Е. Свобода и права человека. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 190 с.

16. Олійник А.Ю. Деякі питання забезпечення органами внутрішніх справ недоторканості особи / Проблеми правознавства. – К., 1991. – С. 12-15.

17. Хавронюк М. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість // Юридичний вісник України. – 1998. – № 27. – С. 30.

18. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – С. 1.